

**ԱՆՉԱՓԱՅԱՍԻՆ ՎԵՐԱԳՐՎՈՂ ՀԱՆՑԱՆՔԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՎԱՐՈՒՅԹՈՒՄ
ԱՊԱՑՈՒՑՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ ՀԱՆԳԱՄԱՆՔՆԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Ապացուցման գործընթացը բարդ պրոցես է, որը ենթադրում է գործի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների պարզաբանում՝ ուղղված քրեական դատավարության խնդիրների իրականացմանը: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 107-րդ հոդվածով նախատեսված են այն հանգամանքները, որոնք պետք է ապացուցվեն յուրաքանչյուր քրեական գործով և կազմում են քրեական վարույթի ապացուցման առարկան: Քրեական դատավարության իրավունքի տեսության մեջ, ապացուցման առարկա ասելով, ընդունված է հասկանալ քրեական գործի ճիշտ լուծման և յուրաքանչյուր դեպքում դատավարության սկզբունքների իրականացման համար էական նշանակություն ունեցող հանգամանքների համակարգ²:

Ապացուցումը որպես ճանաչողական պրոցես ենթադրում է այնպիսի հանգամանքների պարզաբանում, որոնք հանգեցնում են հանցագործության բացահայտման, անձի մեղավորության կամ անմեղության հաստատման: Այսինքն, օրենքով նախատեսված հանգամանքների պարզաբանումը հանգեցնում է ճշմարտության բացահայտման:

Այսօր դատավարական գրականության մեջ որևէ մեկի կողմից չի վիճարկվում ապացուցման ենթակա հանգամանքների օրենսդրական ամրագրման անհրաժեշտությունը, այլ քննարկման առարկա են դրանց հստակեցման և ընդարձակման հարցերը: Առաջին անգամ քրեական գործով ապացուցման առարկան կազմող հանգամանքներն իրենց օրենսդրական ամրագրումը ստացան ԽՍՀՄ քրեական դատավարության հիմունքների 15-րդ հոդվածում

¹ ԵՊՀ քրեական դատավարության և կրիմինալիստիկայի ամբիոնի ասպիրանտ, գիտ. դեկավար՝ իրավ. գիտ. դոկտոր, դոցենտ Ս.Ա. Դիլբանդյան:

² Տե՛ս ՀՀ քրեական դատավարություն: Ընդհանուր մաս, Երևան, 2006թ., էջ 104:

/1958թ./, այնուհետև՝ ՀԽՍՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 54-րդ հոդվածում /1961թ./, որի համաձայն՝ հետաքննություն և նախաքննություն կատարելիս և քրեական գործը դատարանում քննելիս ապացուցման ենթակա են՝

1) հանցագործության դեպքը /հանցագործության կատարման ժամանակը, տեղը, եղանակը և այլ հանգամանքներ/

2) մեղադրյալի մեղավորությունը հանցագործությունը կատարելու մեջ

3) մեղադրյալի պատասխանատվության աստիճանի ու բնույթի վրա ազդող հանգամանքները

4) հանցագործությամբ պատճառած վնասի բնույթը և չափը:
Բացահայտման ենթակա են նաև հանցագործության կատարմանը նպաստող պատճառներն ու պայմանները:

ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում ապացուցման ենթակա հանգամանքները ստացան որոշակի զարգացում: Ճիշտ է, ընդհանուր գծերով այն մնան է նախկին քրեական դատավարության վերը նշված օրենսդրական կարգավորմանը, բայց նրանում տեղ են գտել նաև առանձնահատկություններ: ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի 107-րդ հոդվածի համաձայն. «Միայն ապացույցների հիման վրա են հաստատվում՝

1) դեպքը և հանգամանքները (կատարման ժամանակը, տեղը, եղանակը և այլն)

2) կասկածյալի և մեղադրյալի առնչությունը դեպքին

3) հանցագործության՝ քրեական օրենքով նախատեսված հատկանիշները

4) անձի մեղավորությունը քրեական օրենքով չթույլատրված արարքը կատարելու մեջ

5) քրեական օրենքով նախատեսված պատասխանատվությունը մեղմացնող կամ խստացնող հանգամանքները

6) այն հանգամանքները, որոնցով դատավարության մասնակիցը կամ քրեական դատավարությանը մասնակցող այլ անձը հիմնավորում է իր պահանջները, եթե այլ բան նախատեսված չէ օրենքով»:

Ինչպես տեսնում ենք, ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքը, հաշվի առնելով ապացուցման իրավունքի տեսության զարգացումները, ընդարձակել և ավելի հստակեցրել է այն հանգա-

մանքների շրջանակը, որոնք պետք է ապացուցվեն յուրաքանչյուր քրեական գործով: Մասնավորապես, ապացուցման ենթակա հանգամանքների շրջանակի մեջ նախատեսվեց հանցագործության՝ քրեական օրենքով նախատեսված հատկանիշների պարզաբանումը: Նման կարգավորումն արդարացված է, քանի որ առանց հանցակազմի բոլոր տարրերի ապացուցման խոսք չի կարող լինել ենթադրյալ հանցագործության բացահայտման և ենթադրյալ հանցանք կատարած անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու մասին: Ի տարբերություն խորհրդային քրեական դատավարության իրավունքի՝ գործող օրենսգրքում բացակայում է հանցագործության կատարմանը նպաստող պատճառների և պայմանների բացահայտումը: Իրականում այդպիսի կարգավորումը ճիշտ է, քանի որ դատարանը՝ որպես արդարադատություն իրականացնող մարմին, նման խնդիր չունի, իսկ ապացուցման ենթակա հանգամանքներն ընդհանուր են վարույթն իրականացնող բոլոր մարմինների համար: Իհարկե, հանցագործության կատարմանը նպաստող պատճառների և պայմանների բացահայտումը դուրս չի մնացել քրեական դատավարության խնդիրներից, քանի որ այն նախատեսված է նախնական քննության ընդհանուր պայմանների շարքում /ՀՀ քր. դատ. օր-ի հոդված 200/:

Քրեադատավարական օրենսդրության հետագա զարգացումը ենթադրում է քրեական գործով ապացուցման ենթակա հանգամանքների շրջանակի ընդարձակում և հստակեցում: Այս տեսանկյունից ուշագրավ է ՀՀ քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծում տեղ գտած կարգավորումը, որն էապես ընդարձակ է ապացուցման ենթակա հանգամանքների շրջանակը: Օրենսդրական նման կարգավորումից հետևում է, որ վարույթն իրականացնող մարմնի խնդիրը ոչ միայն հանցագործության դեպքի բացահայտումը և այն կատարած անձի մեղավորության ապացուցումն է, այլև այն հանգամանքների, որոնց պարզաբանումը կարևոր է քրեական գործով վեճի լուծման կամ արդարադատության իրականացման համար: Այս տեսանկյունից ապացուցման ենթակա հանգամանքներն առավել ընդարձակվել և հստակեցվել են ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի 102 հոդվածում՝ համաձայն որի՝

Քրեական վարույթի ընթացքում ապացուցման ենթակա են՝

1) դեպքը և դրա հանգամանքները /ժամանակը, տեղը, եղանակը և այլն/

2) մեղադրյալի առնչությունը դեպքին

3) ենթադրյալ հանցագործության՝ քրեական օրենքով նախատեսված հատկանիշները

4) մեղադրյալի մեղավորությունը ենթադրյալ հանցանքը կատարելու մեջ

5) քրեական օրենքով նախատեսված պատասխանատվությունը մեղմացնող կամ ծանրացնող հանգամանքները

6) մեղադրյալի անձը բնութագրող հանգամանքները

7) ենթադրյալ հանցագործությամբ պատճառված վնասը

8) այն հանգամանքները, որոնք թույլ են տալիս անձին ազատել քրեական պատասխանատվությունից կամ պատժից

9) այն հանգամանքները, որոնցով անձը հիմնավորում է վարույթի ընթացքում իր գույքային պահանջները

10) այն հանգամանքները, որոնցով վարույթի մասնակիցը կամ այլ անձը հիմնավորում է իր պահանջները:

Կարծում ենք, որ ապացուցման ենթակա նշված հանգամանքները էական նշանակություն ունեն քրեական գործի լուծման համար և չեն կարող հանգեցնել գործի քննության անհիմն ձգձգման: Նախագծում ապացուցման ենթակա հանգամանքների մեջ առաջին անգամ առանձնացվում են մեղադրյալի անձը բնութագրող հանգամանքները: Այս կապակցությամբ պրոֆեսոր Մ.Ս. Ստրոգովիչը գրում է, որ գործի ճիշտ լուծման համար պետք է հաստատվեն և ապացուցվեն մեղադրյալի անձը բնութագրող հանգամանքները, որպեսզի դատարանին պարզ դառնա, թե ինչ է իրենից ներկայացնում մեղադրյալը¹: Հետևաբար, մեղադրյալի անձը նախնական քննության ընթացքում հետազոտման ենթակա անհարաժեշտ ու բարդ օբյեկտներից է, իսկ առավել բարդ՝ անչափահասի հետ կապված:

Ի տարբերություն գործող օրենսգրքի՝ Նախագիծը սահմանում է մեկ այլ կարևոր դրույթ ևս, որ օրենսգրքով նախատեսված վարույթի առանձին տեսակների համար կարող է սահմանվել ապացուցման ենթակա հանգամանքների այլ շրջանակ:

¹Տե՛ս Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса, Т. 1. М., էջ 365:

Քրեական վարույթի առանձին տեսակների առանձնահատկություններից ելնելով՝ քրեադատավարական օրենսդրությամբ սահմանված են առանձին գործերով ապացուցման առանձնահատկություններ: Այդպիսի առանձնահատկություններ սահմանված են նաև անչափահասին վերագրվող հանցանքի վերաբերյալ գործերով: Նշված վարույթում ապացուցման առանձնահատկության նախատեսումը կարևոր երաշխիք է հանցագործության հանգամանքների բազմակողմանի և լրիվ հետազոտման, ինչպես նաև վարույթի դաստիարակչական ներգործության ապահովման համար: Գ.Ս. Մինկովսկին, անդրադառնալով անչափահասների վերաբերյալ գործերով ապացուցման առարկային, նշում է, որ այն ներառում է բավականին մեծ քանակությամբ փաստեր, որոնց հաստատումն անրաժեշտ է անձի, մեղադրյալի կյանքի և դաստիարակության պայմանների բնութագրման համար, քան մեծահասակների: Բացի դրանից՝ ցանկացած գործով ապացուցման ենթակա հանգամանքներն այստեղ պարզաբանվում են առավել մանրամասն¹:

Վ.Գ. Պրոսվիրնինը, անչափահասների գործերով ապացուցման առարկա ասելով, հասկանում է այն հանգամանքները, որոնք ենթակա են հաստատման՝ նշված կատեգորիայի մեղադրյալների սոցիալ-հոգեբանական առանձնահատկությունները հաշվի առնելով, և անհարաժեշտ են քրեական գործի ճիշտ լուծման և քրեական դատավարության խնդիրների իրականացման համար²: Վարույթի այս տեսակի առանձնահատկությունները պայմանավորված են անչափահաս անձի ֆիզիկական և սոցիալ-հոգեբանական հատկանիշներով, ինչպես նաև անձի տարիքային զարգացվածությամբ պայմանավորված հանգամանքներով:

Անչափահասին վերագրվող հանցանքի վերաբերյալ ապացուցման առարկան այն հանգամանքներն են, որոնք ենթակա են պարզման և անհրաժեշտ են յուրվեճալ արդարադատության խնդիրների իրականացման համար: Անչափահասների գործերով ապացուցման ենթակա հանգամանքները կարելի է բաժանել երկու

¹ Стѣи Миньковский Г.М. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних, М., 1959. էջ 73:

² Стѣи Просвирнин В. Г. Особенности предмета доказывания по уголовным делам несовершеннолетних.: Автореф, дисс. ... канд. юрид. наук. Волгоград, 2001, էջ 10:

խմբի. ա/ հանգամանքներ, որոնք պետք է բացահայտվեն յուրաքանչյուր քրեական գործով /ՀՀ քր. դատ. օր-ի հոդված 107/, բ/ հանգամանքներ, որոնք ապացուցվում են միայն անչափահասների գործերով /ՀՀ քր. դատ. օր-ի հոդված 440/:

Ապացուցման ենթակա հանգամանքները կազմում են անչափահասների գործերով վարույթի հիմնական առանձնահատկություններից մեկը: Քրեական գործի քննության ընթացքում վարույթն իրականացնող մարմինը, բոլոր գործերով հաստատման ենթակա հանգամանքներից բացի, անչափահասների գործերով պարզում է նաև անչափահասի՝

1) տարիքը (ծննդյան օրը, ամիսը, տարեթիվը)

2) կյանքի և դաստիարակության պայմանները

3) առողջության և ընդհանուր զարգացման վիճակը (ՀՀ քր. դատ. օր-ի 440 հոդված):

Ինչպես տեսնում ենք, օրենսդիրը, բոլոր գործերով հաստատման ենթակա հանգամանքներից բացի, անչափահասների գործերով առանձնացնում է այնպիսի հանգամանքներ, որոնք բնութագրում են անչափահաս անձի սոցիալ-հոգեբանական վիճակը: Նշված հանգամանքների առանձնացումը նպատակ է հետապնդում ապահովել յուրե՛նալ արդարադատության խնդիրների իրականացումը: Յուրե՛նալ արդարադատության խնդիրներից ելնելով, կարծում ենք, որ քրեադատավարական գործող օրենսդրությունը առանձնացնում է անչափահասների գործերով ապացուցման ենթակա հանգամանքների սահմանափակ շրջանակ: Այս առումով գործող քրեադատավարական օրենսդրությունը չի բովանդակում այն կարգավորումը, որը տեղ է գտել Պեկինյան կանոններում, իսկ մինչդեռ նշված կանոնների 1.4 հոդվածի համաձայն՝ անչափահասների նկատմամբ արդարադատությունը պետք է յուրաքանչյուր երկրի ազգային զարգացման ընթացքի հիմնական բաղադրիչ մասը հանդիսանա բոլոր անչափահասների համար սոցիալական արդարությունը բազմակողմանիորեն ապահովելու շրջանակներում՝ այդպիսով միաժամանակ օժանդակելով երիտասարդության պաշտպանությանը և հասարակության մեջ ապահովելով խաղաղ կարգ ու կանոն:

Ն.Գ. Վետրովան առանձնացնում է անչափահասների հանցագործություններով ապացուցման առարկայի երեք խումբ՝ 1/ անչափահաս անձի բնութագրական գծերը, 2/ նրա կյանքի և դաստիա-

րակության պայմանները, 3/ չափահաս դրդիչների կամ այլ հանցակիցների առկայությունը կամ բացակայությունը¹: Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի նախագծում ապացուցման ենթակա հանգամանքների շրջանակը ընդարձակվել է: Նախագծում տեղ են գտել այնպիսի հանգամանքներ, որոնք բնութագրում են անչափահաս մեղադրյալի անձի բնութագրական գծերը: Այդ հանգամանքների նախատեսումը քրեական դատավարության նոր օրենսգրքում բխում է Պեկինյան կանոններից: Դրանց պարզումը կարևոր է պատասխանատվության անհատականացման, պատժի նշանակման և դաստիարակության միջոցների ընտրության համար: Ինչպես նշված է դատավարական գրականության մեջ, այդ հանգամանքները պայմանավորում են անչափահասների գործերով ապացուցման առարկայի առանձնահատկությունները²:

Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի ընդունման նախադրյալներից մեկը նաև յուվենալ արդարադատության խնդիրների լուծումն է, քանի որ գործող օրենսգրքում իրենց արտացոլումը չեն գտել յուվենալ արդարադատության նվազագույն չափորոշիչները: Այդ չափորոշիչների օրենսդրական կարգավորման բացակայությունը պատճառ է անչափահասների գործերով արդարադատության ոչ արդյունավետ իրականացման: Մինչդեռ անչափահասների դաստիարակության հարցերը յուրաքանչյուր պետության առաջնահերթ խնդիրներից է: Քրեական դատավարության նոր օրենսգրքի հեղինակները, ելնելով քրեական դատավարության սկզբունքներից, անչափահաս մեղադրյալների համար նախատեսել են վարույթային լրացուցիչ երաշխիքներ:

ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի նախագծի 417 հոդվածի համաձայն՝ անչափահասին վերագրվող հանցանքի վերաբերյալ վարույթով պարզվում են՝

- 1) անչափահասի տարիքը /ծննդյան օրը, ամիսը, տարեթիվը/
- 2) անչափահասի սոցիալական, ընտանեկան վիճակի, կրթության և դաստիարակության պայմանները
- 3) հոգեկան զարգացման մակարդակը և նրա անձի այլ ա-

¹ Стѣи Уголовно-процессуальное законодательство Союза ССР и РСФСР, էջ 298:

² Стѣи Уголовно-процессуальное право Российской Федерации. //Под. ред. П.А. Лупинской. М., Юность, 2003. էջ 668:

ռանձնահատկությունները

4) անչափահասի վրա տարիքով ավագ անձանց ազդեցությունը

5) ենթադրյալ հանցանքի կատարման պատճառները և դրան նպաստող պայմանները:

Ինչպես տեսնում ենք, Նախագծում փոփոխված է մոտեցումը հանցագործության կատարմանը նպաստող պատճառների և պայմանների պարզաբանման հարցում: Նախագծի 102 հոդվածում, որում սահմանված են բոլոր գործերով ապացուցման ենթակա հանգամանքները, նախատեսված չեն հանցագործությանը նպաստող պատճառները և պայմանները, մինչդեռ հեղինակները, հաշվի առնելով վարույթի այս տեսակի առանձնահատկությունները, ապացուցման ենթակա հանգամանքների մեջ առանձնացրել են նաև այդ հանգամանքները:

Կարծում ենք, որ Նախագծում մի փոքր ավելի լայն ձևակերպում է ստացել անչափահասների վրա տարիքով անձանց ազդեցության հանգամանքը: Այլ աղբյուրներում սովորաբար խոսքը վերաբերում է դրդիչներին և այլ հանցակիցներին, իսկ Նախագծում օգտագործվում է «ավագ անձանց ազդեցություն» հասկացությունը, որի տակ պետք է հասկանալ բոլոր այն անձանց, ովքեր կարող էին ազդել անչափահասի վարքագծի վրա:

Անչափահասների վերաբերյալ քրեական գործերով ապացուցման առարկայի օրենսդրական կարգավորումը ենթադրում է ոչ թե փոփոխություն, այլ ապացուցման ընդհանուր առարկայի կոնկրետացում և մասնավորեցում:

Հաշվի առնելով ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքում անչափահասների վերաբերյալ քրեական գործերով ապացուցման առարկայի կարգավորման զարգացումները՝ մեր կողմից կներկայացվեն ինչպես գործող, այնպես էլ Նախագծի կարգավորումները¹:

1. Անչափահասների վերաբերյալ քրեական գործերով ապացուցման ենթակա հանգամանքներից են՝ անչափահասի տարիքը /ծննդյան օրը, ամիսը, տարեթիվը/:

Քրեական պատասխանատվության ենթարկելու տարիքի սահ-

¹ Տե՛ս Боровик О. В. Особенности досудебного производства по уголовным делам в отношении несовершеннолетних, //Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук, М., 2006, էջ 97:

մանման անհրաժեշտությունը կապված է անձի կողմից իր վարքագծի բնույթն ու սոցիալական նշանակությունը հասկանալու, իր ցանկությունները և մղումները հասարակական պահանջներին, վարքագծի կանոններին համադրելու և քրեական պատասխանատվության իմաստը համակողմանի ընկալելու ընդունակության հետ¹:

Քրեական պատասխանատվության ենթարկելու անհրաժեշտ պայմաններից մեկը օրենքով սահմանված որոշակի տարիքի հասած լինելն է: Քրեական պատասխանատվության ընդհանուր տարիք սահմանելով տասնվեցը, իսկ առանձին հանցագործությունների համար՝ տասնչորսը՝ քրեական օրենքը հաշվի է առնում, որ անչափահասն այդ տարիքում լիովին ընդունակ է գնահատելու իր հանցավոր վարքագիծը:

Անչափահասի տարիքի որոշումն անհրաժեշտ է նրան քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հարցը լուծելու համար: Եթե հանցագործություն կատարած անձը չի հասել քրեորեն պատժելի տարիքի, ապա դա հիմք է քրեական գործի հարուցումը մերժելու կամ քրեական գործը կարճելու համար:

Անչափահասի տարիքի պարզումը կարևոր է նաև կոնկրետ հանցագործությունը անչափահասի կողմից կատարելու հնարավորության հարցը լուծելու, ինչպես նաև քրեական դատավարությունում վարույթի առանձնահատկությունները կիրառելու համար: Քրեական գործով վարույթի ընթացքում օրենքով նախատեսված անչափահասների գործերով վարույթի առանձնահատուկ կարգ կիրառվում է այն դեպքում, երբ հաստատվում է, որ անձը հանցագործությունը կատարելու պահին եղել է անչափահաս, այսինքն՝ տասնչորս կամ տասնվեց տարեկան:

Անչափահասին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու տարիքի սահմանումը միշտ էլ եղել է քրեագետների քննարկման առարկա: Այս հարցը լուծելիս հիմք է ընդունվում ազգային առանձնահատկությունները, բայց կարևոր է նաև համաշխարհային փորձի ուսումնասիրությունը: Պատահական չէ, որ այս խնդիրն իր համապատասխան լուծումն է ստացել միջազգային պայմանագրերում: Այսպես, Պեկինյան կանոնների 4.1. հոդվածում սահմանված

¹ Տե՛ս Հայաստանի Հանրապետության քրեական իրավունք: Ընդհանուր մաս, Երևան, Երևանի համալս. հարտ. 2007, էջ 172:

է. այն իրավական համակարգերում, որոնցում ընդունվում է «անչափահասների քրեական պատասխանատվության տարիք» հասկացությունը, այդպիսի տարիքի նվազագույն սահմանը չպետք է հաստատվի շատ ցածր տարիքային մակարդակով՝ հաշվի առնելով զգացմունքային, հոգեկան և մտավոր հասունության գործոնները:

Պեկինյան կանոնների մեկնաբանություններում անչափահասի տարիքի սահմանման հարցը ներկայացվում է հետևյալ կերպ. քրեական պատասխանատվության նվազագույն տարիքի սահմանները, կախված պատմական և մշակութային առանձնահատկություններից, միանգամայն տարբեր են: Ժամանակակից մոտեցման կիրառումը կայանում է երեխայի՝ քրեական պատասխանատվության հետ կապված բարոյահոգեբանական ասպեկտները կրելու ընդունակությունների որոշման մեջ, այսինքն՝ բացահայտ հակասական վարքագծի համար երաեխային պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորությունը որոշվում է անհատական ընդունակությունների, աղջկա կամ տղայի ըմբռնման, ընկալման կարողությամբ: Եթե քրեական պատասխանատվության տարիքային սահմանը հաստատված է չափից ցածր մակարդակի կամ ընդհանրապես չի հաստատված, պատասխանատվության գաղափարը դառնում է անմիտ: Ընհանրապես փոխադարձ սերտ կապ կա իրավախախտման կամ հանցվոր վարքագծի համար պատասխանատվության և այլ սոցիալական իրավունքների ու պարտականությունների միջև /ինչպես ընտանեկան դրությունը, քաղաքացիական չափահասությունը և այլն/:

Դրա համար պետք է ջանքեր գործադրել նվազագույն տարիքային սահմանը խելամտորեն որոշելու համար, որը կարող է նաև կիրառվել միջազգային մասշտաբով:

Պետք է նշել, որ տարիքային սահմանները կախված կլինեն և ուղիղ կախման մեջ կդրվեն յուրաքանչյուր իրավական համակարգի դրությունից՝ հաշվի առնելով անդամ պետությունների տնտեսական, սոցիալական, մշակութային և իրավական համակարգերը: Դրա համար «անչափահաս» հասկացությունը տարիքային լայն շրջանակ է ընդգրկում՝ 7-ից մինչև 18 տարեկան կամ ավելի մեծ: Այդպիսի տարբերությունը անխուսափելի է՝ նկատի ունենալով ազգային նվազագույն չափորոշիչ կանոնների նշանակությունը:

Օրենքում ամրագրված նվազագույն տարիքային սահմանը

պահանջում է ճշգրիտ որոշել հանցանք կատարած անձի տարիքը: Այս հարցը լուծվում է համապատասխան փաստափոթերի հիման վրա /ծննդյան վկայական, անձնագիր և այլն/: Տարիքը որոշվում է անձի ծննդյան օրվա ավարտման պահով, այսինքն՝ օրենքով սահմանված տարիքը համարվում է լրացած նրա ծննդյան օրվա հաջորդ օրը: Անձի ծննդյան օրը հավաստող փաստաթղթերի բացակայության դեպքում տարիքը սահմանվում է դատաբժշկական փորձաքննությամբ: Այս դեպքում սուբյեկտի ծննդյան օր է համարվում փորձագետի կողմից նշված տարվա վերջին օրը, իսկ երբ նշվում է տարիքի նվազագույն և առավելագույն սահմանները, ապա դատարանը պետք է հիմք ընդունի նվազագույնը:

Եթե չկան համապատասխան պաշտոնական փաստաթղթեր, որոնք կարող են հաստատել անչափահաս անձի տարիքը, ապա պետք է նշանակվի դատաբժշկական փորձաքննություն: Քրեական գործով վարույթում գործի համար նշանակություն ունենալու դեպքում տուժողի, կասկածյալի, մեղադրյալի որոշակի տարիքի հասնելը՝ տարիքի մասին փաստաթուղթը, իսկ դրա բացակայության դեպքում՝ կարող են հաստատվել միայն դատաբժշկական եւ դատահոգեբանական բնագավառների փորձագետների եզրակացություններով /ՀՀ քր. դատ. օր-ի հոդված 108, կետ 4/:

Եթե անձը հասել է քրեական օրենքով սահմանված տարիքի, սակայն մտավոր զարգացման մեջ հետ մնալու հետևանքով ընդունակ չի եղել ամբողջ չափով գիտակցել իր արարքի բնույթն ու նշանակությունը կամ ղեկավարել դա, ապա նա ենթակա չէ քրեական պատասխանատվության /ՀՀ քր. օր-ի հոդված 24, մաս 3/: Նշված հոդվածից հետևում է, որ այդպիսի վիճակը նույնպես համարվում է անմեղսունակություն: Տվյալ դեպքում պատճառը ոչ թե հոգեկան հիվանդությունը կամ այլ հիվանդագին վիճակն է, այլ անչափահասի սոցիալ-հոգեբանական զարգացածության ցածր մակարդակը: Որոշ քրեագետներ այդպիսի վիճակը անվանում են տարիքային անմեղսունակություն¹: Ի տարբերություն անմեղսունակության, որը հետևանք է քրոնիկ հոգեկան հիվանդության, հոգեկան գործունեության ժամանակավոր խանգարման, տկարամտության կամ հո-

¹ Տե՛ս Նայմով Ա.Վ. Российское уголовное право. Общая часть, М., 1997, էջ 187; Назаренко Г.В. Уголовное законодательство России: Учебное пособие, М., 1998, էջ 16:

գեկան այլ հիվանդագին վիճակի, նշված դեպքում խոսքը վերաբերում է անչափահասի թերզարգացածությանը, որն ամբողջությամբ չի գիտակցում իր գործողությունների /անգործության/ փաստական բնույթը և հասարակական վտանգավորությունը կամ թերզարգացածության պատճառով ունակ չէ ամբողջությամբ կառավարել այն, բայց հոգեկան հիվանդ չէ:

Ի տարբերություն ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի՝ այս պահանջն իր օրենսդրական ամրագրումն է ստացել Նախագծի 417 հոդվածի 2-րդ մասում, համաձայն որի՝ հոգեկան խանգարումների հետ չկապված հոգեկան թերզարգացման մասին վկայող տվյալների առկայության դեպքում պետք է պարզվի նաև, թե արդյոք անչափահասը կարող էր ամբողջությամբ գիտակցել իր գործողությունների /անգործության/ փաստական բնույթը և հանրային վտանգավորությունը կամ ղեկավարել դրանք:

2. Անչափահասի կյանքի ու դաստիարակության պայմանները, հոգեկանի զարգացման մակարդակը և նրա անհատականության այլ առանձնահատկությունները:

ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքի համեմատությամբ Նախագիծը անչափահասի կյանքի ու դաստիարակության պայմանները պարզելու հետ մեկտեղ նախատեսում է պարզել անչափահասի հոգեկանի զարգացման մակարդակը և նրա անձի այլ առանձնահատկությունները:

Անչափահասի կյանքի ու դաստիարակության պայմանները, հոգեկանի զարգացման մակարդակը և նրա անձի այլ առանձնահատկությունները պարզելը կարևոր դեր են խաղում հանցագործության դրդապատճառները, կատարվածի նկատմամբ անչափահասի առնչության հանգամանքները, հանցագործություն կատարելուն նպաստած հանգամանքները բացահայտելու գործում, օգնում են միջոցներ ձեռնարկելու այլ հանցագործությունները կանխելու նպատակով, լուծելու ծնողների կամ դաստիարակների հնարավոր պատասխանատվության ենթարկելու և խափանման միջոցի մասին հարցը: Դատական պրակտիկայի ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ նախաքննության մարմինները և դատարանը պատշաճ ուշադրություն չեն դարձնում այդ հանգամանքների պարզաբանմանը: Ըստ այդմ, կարծում ենք, որ անհրաժեշտ է քրեական դատավարության օրենսգրքում ամրագրել անչափահասի կյանքի

ու պայմանների այն ցանկը, որոնք պահանջվում է պարզել, ինչը կնպաստի նաև օրենքի միատեսակ կիրառմանը:

Այդ կապակցությամբ, մեր կարծիքով, օրենքում պետք է ամրագրել անչափահասի կյանքի ու դաստիարակության պայմանների օրինակելի ցանկը, որը դասվում է անչափահասի կողմից կատարված հանցագործության վերաբերյալ քրեական գործով ապացուցման առարկային: Դրանց շարքին կարելի է դասել նաև տեսության և դատաքննչական պրակտիկայի կողմից մշակված տեղեկությունները:

1) *Անչափահասի ընտանիքի վերաբերյալ.* ծնողների ազգանունը, անունը, հայրանունը, նրանց կրթությունը, աշխատանքի վայրը, զբաղվածության բնույթն ու կենսակերպը, երեխաների թիվը ընտանիքում, ընտանիքի նյութական վիճակը, տեղեկատվություն այն մասին, թե փաստացի ո՞վ է զբաղվում անչափահասի դաստիարակությամբ, ընտանիքում ձևավորված փոխհարաբերությունները, ծնողների վերաբերմունքը անչափահասի և նրա վերաբերմունքը ծնողների նկատմամբ, տեղեկություններ անչափահասի՝ խնամակալության տակ կամ մանկական հիմնարկում գտնվելու մասին, անչափահասի՝ հսկողությունից դուրս մնալու պատճառները, եթե այդ հանգամանքը հաստատված է:

2) *Անչափահասի ուսման կամ աշխատանքի պայմանների մասին:*

Քրեական գործով վարույթի ընթացքում անչափահասի ուսման և աշխատանքի պայմանները ուսումնասիրելիս անհրաժեշտ է պարզել, թե ինչպիսի դպրոցում է սովորել կասկածյալը կամ մեղադրյալը, որ դասարանում է սովորում անչափահասը, ինչպիսին են նրա առաջադիմությունը, վարքը, ում հետ է ընկերություն անում, ինչ հարաբերություններ ունի ուսուցիչների և աշակերտների հետ, նրա նկատմամբ դաստիարակչական բնույթի միջոցներ կիրառվե՞լ են, թե ոչ, իսկ եթե կիրառվել են, ապա ինչ արարքների համար: Եթե անչափահասն աշխատում է, ապա պետք է պարզել, թե որտեղ և որպես ինչ է աշխատում, դու՞ր է գալիս նրան իր աշխատանքը, թե՞ ոչ, որքա՞ն է աշխատավարձը, բարձրացնո՞ւմ է արդյոք որակավորումը, համատեղո՞ւմ է աշխատանքը ուսման հետ, արդյոք համապատասխանո՞ւմ են նրա աշխատանքային պայմանները աշխատանքային օրենսդրության պահանջներին: Եթե անչափահասը թո-

ղել է ուսումը, հարկավոր է պարզել դրա պատճառը, երբ է դա տեղի ունեցել, ինչպես են արձագանքել ուսումը թողնելու փաստին ուսումնական հաստատության վարչակազմը և ծնողները, ինչ միջոցներ են ձեռնարկվել նրան ուսումնական հաստատություն վերադարձնելու համար:

3) *Անչափահասի շրջապատի, կապերի, հետաքրքրությունների շրջանակի մասին.* ինչպե՞ս է անչափահասն անցկացնում ազատ ժամանակը, մասնակցո՞ւմ է մարզական և այլ խմբակների, թե՞ ոչ, ովքե՞ր են նրա ընկերները և այլն:

Բացի այդ, անչափահասի անձի մասին լիարժեք պատկերացում կազմելու համար կարևոր է իմանալ՝ օգտագործո՞ւմ է նա արդյոք ոգելից խմիչքներ, թմրանյութեր և հոգեմետ նյութեր, ո՞ր տարիքից սկսած և ինչ քանակությամբ, ո՞վ է նրան սովորեցրել, որտեղի՞ց է դրան հայթայթել, նման վիճակում իրավախախտումներ կատարե՞լ է, թե ոչ:

4) *Անչափահասի վարքը նախկինում:*

Մանրամասն պետք է ուսումնասիրվի նաև անչափահասի վարքագիծը մինչև հանցագործություն կատարելը: Այս դեպքում էական նշանակություն ունեն հետևյալ հանգամանքները. արդյո՞ք անչափահասը նախկինում կատարել է հանցանք կամ այլ իրավախախտումներ, եթե այո, ապա ե՞րբ և ինչպիսի՞, ի՞նչ հանցագործությունների համար և ի՞նչ տարիքում, քանի՞ անգամ և ի՞նչ պատժի է դատապարտվել, որտե՞ղ է կրել պատիժը, ինչպիսի՞ վարք է դրսևորել պատիժը կրելու ընթացքում, երբևէ հետաձգվե՞լ է նրա նկատմամբ դատավճռի ի կատար ածումը, գտնվե՞լ է արդյոք հատուկ դաստիարակչական հիմնարկներում, ե՞րբ և ինչի՞ համար, որքա՞ն ժամանակ, ուստիկանություն բերման ենթարկվե՞լ է, այնտեղ հաշվառվա՞ծ է, ենթարկվե՞լ է վարչական պատասխանատվության:

5) *Անչափահասի վարքը հանցագործություն կատարելուց հետո* (զղջո՞ւմ է, թե՞ ոչ, շարունակո՞ւմ է նախկին կենսակերպը, թե՞ ձգտում է քավել մեղքը աշխատանքի, ուսման նկատմամբ օրինակելի վերաբերմունքով և լավ վարքով):

Բոլոր այս հանգամանքները հարկավոր է հետազոտել բազմակողմանիորեն, միմյանց հետ կապերի և ընդհանրության մեջ, այլապես հնարավոր է սխալ հետևություններ անել:

Անչափահասի կյանքի ու դաստիարակության պայմանները

պարզվում են հենց անչափահասին, վկաներին (ծնողներին, ուսուցիչներին, հարևաններին, ընկերներին և այլ անձանց) հարցաքննելու միջոցով, ինչպես նաև քննչական այլ գործողություններ իրականացնելով՝ գործին կցելով անհրաժեշտ բոլոր փաստաթղթերը:

Հոգեկան զարգացման մեջ հետ մնալը, որը կապված է հոգեկան խանգարման հետ, նշանակում է զգալիորեն հետ մնալ տվյալ տարիքի համար նորմալ մտածողական, ճանաչողական գործունեության զարգացման մակարդակից, ունենալ գիտելիքների և պատկերացումների թերի պաշար, հուզականային հատկանիշների թերզարգացում և այլն: Սա կապված է հոգեկան հիվանդության հետ կամ ուղեղի արտացոլման գործունեության խանգարման հետ, այլ միայն հետևանք է անչափահասի մտավոր զարգացման թերհասության (մտածողական, ճանաչողական գործունեության, հուզականային հատկանիշների և այլն): Այսօրինակ թերհասությունը կարող է լինել, օրինակ, երկարատև հիվանդության հետևանք, որը հանգեցրել է իր հասակակիցների համեմատ անչափահասի հոգեկանի զարգացման դանդաղեցման: Այսպիսով, հոգեկանի թերզարգացմամբ անչափահասներին հատուկ են բնավորության գծեր, որոնք բնորոշ են ավելի փոքր տարիքային խմբի անչափահասներին, իսկ նրանց զարգացման դանդաղումը առավելապես ժամանակավոր բնույթ է կրում¹:

Անչափահասի՝ հոգեկան խանգարման հետ չկապված հոգեկան զարգացման հետամնացության առկայության կամ բացակայության հարցը որոշելու համար պետք է նշանակվի դատական համալիր հոգեբանական-հոգեբուժական փորձաքննություն: Քանի որ տվյալ դեպքում անհրաժեշտ են հատուկ գիտելիքներ հոգեբանության և հոգեբուժության ոլորտներում, ապա անհրաժեշտ է նշանակել համալիր հոգեբանական-հոգեբուժական փորձաքննություն:

Անչափահասի նկատմամբ քրեական գործը քննելիս կարող է հարց առաջանալ. արդյո՞ք հոգեկան թերզարգացության յուրաքանչյուր դեպք ներառվում է ապացուցման առարկայի մեջ:

¹ Նախագծում որպես առանձին հանգամանք նշվում է հետևյալը՝ հոգեկան խանգարումների հետ չկապված հոգեկան թերզարգացման մասին վկայող բավարար տվյալների դեպքում պետք է պարզվի նաև, թե արդյո՞ք անչափահասը կարող էր ամբողջությամբ գիտակցել իր գործողությունների (անգործության) փաստական բնույթը և հանրային վտանգավորությունը կամ ղեկավարել դրանք:

Առաջին անգամ Նախագիծը անչափահասի կատարած հանցագործության վերաբերյալ քրեական գործով որպես ապացուցման ենթակա հանգամանք նախատեսում է **«անչափահասի անձի այլ առանձնահատկությունները»**: Սակայն Նախագծում, այդուհանդերձ, չի որոշակիացվում, թե ինչն է դրան վերաբերում: Այնուամենայնիվ, անչափահասի անձը բնութագրող հանգամանքների օգնությամբ բացահայտվում է նրա մեղավորությունը կամ անմեղությունը, ի հայտ են գալիս հանցագործությունը կատարելուն նպաստած պատճառներն ու պայմանները, հանցավոր արարքի դրդապատճառը, հստակեցվում է հարցաքննությունը վարելու ճիշտ մարտավարությունը և անչափահաս կասկածյալի (մեղադրյալի) հնարավոր գնահատականը և այլն: Դրանք օգնում են ճիշտ որոշելու պատասխանատվության բնույթն ու աստիճանը, անհրաժեշտ խափանման միջոցը և ընտրելու քրեական պատժի համապատասխան տեսակը: Կարծում ենք, որ անչափահասի անձի ուսումնասիրման խորությունը որոշելիս անհրաժեշտ է պարզել նրա առավել կայուն անձնային հատկանիշները: Ընդ որում, անչափահասի անձի զանազան բնութագրերի մեջ քննիչին և դատարանին պետք է հետաքրքրեն այն տեղեկությունները, որոնք անհրաժեշտ են անչափահասի վերաբերյալ գործը ճիշտ լուծելու համար՝ ինչպես ճշմարտությունը բացահայտելու, այնպես էլ դատավարության առավելագույնս դաստիարակչական և կանխարգելիչ արդյունքի տեսանկյունից:

Մեր կարծիքով, անչափահասի անձնային այլ առանձնահատկությունների մեջ պետք է առանձնացնել նրա բնավորության և խառնվածքի յուրահատկությունները, պահանջմունքները, հետաքրքրությունները, ընդունակությունները, մտավոր, կամային և հուզական զարգացման աստիճանը, նյարդային համակարգի զարգացածությունը, տրամաբանությունը, վճռականությունը, նպատակալացությունը, սկզբունքայնությունը, ինքնուրույնությունը, համառությունը և այլն:

Անչափահասների վերաբերյալ յուրաքանչյուր գործով պետք է բացահայտվեն և համապատասխան փաստաթղթում արտացոլվեն անչափահասի ֆիզիկական առողջության վիճակը, զգայական և ֆիզիկական կամ հոգեկան արատների առկայությունը, ինչը թույլ կտա ընտրելու առավել նպատակահարմար խափանման միջոց, ինչպես նաև որոշ դեպքերում պատասխանելու այն հարցին, թե կա-

րո՞ղ էր արդյոք անչափահասը կատարել այս կամ այն հանցագործությունը:

Անչափահասի անձի ուսումնասիրությունը պետք է իրականացնել՝ անդրադառանալով ինչպես հանցագործությանը նախորդող, այնպես էլ դրանից հետո ընկած ժամանակաշրջանին, քանի որ անչափահասի անձնային հատկությունները կարող են փոփոխվել արտաքին և ներքին գործոնների ազդեցությամբ:

Կարծում ենք, որ անչափահասի անձի ուսումնասիրությունը պետք է իրականացնել այն ծավալով, որը կբավարարի անչափահասին քրեական պատասխանատվության ենթարկելու կամ արդարացնելու հարցերը լուծելու, նրա նկատմամբ քրեական պատիժ սահմանելու կամ դրանից ազատելու կամ էլ դաստիարակչական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու համար:

3. Անչափահասի վրա տարիքով ավելի մեծ անձանց ազդեցությունը: Անհրաժեշտ է նշել, որ այս հանգամանքը նախատեսված չէ ՀՀ քրեական դատավարության գործող օրենսգրքում: Անչափահասների վերաբերյալ գործերով որպես ապացուցման ենթակա պարտադիր հանգամանք այն նախատեսված է Նախագծով, իսկ ՀՀ քրեական օրենսգրքում սահմանված է, որ այդ հանգամանքը հաշվի է առնվում դատարանի կողմից պատիժ նշանակելիս: Կարծում ենք, որ ապացուցման առարկայի մեջ այնպիսի հանգամանքի ներառումը, ինչպիսին է «անչափահասի վրա տարիքով ավելի մեծ անձանց ազդեցությունը», ավելի արդարացված է, քանի որ այս դեպքում պարզվում է անչափահասի վրա ինչպես չափահաս անձանց, այնպես էլ այլ անչափահասների (որոնք տարիքով ավելի մեծ են) ազդեցությունը: Ընդ որում՝ այդպիսի ազդեցությունը կարող է դուրս մնալ հանցակցության քրեաիրավական հասկացության շրջանակներից, սակայն մեծ դեր խաղալ անչափահասների շրջանում հակասարակական հայացքների առաջացման և սովորությունների ձևավորման ժամանակ (օրինակ՝ ծնողների ոչ ճիշտ դաստիարակությունը, դպրոցական ընկերների, գործընկերների բացասական ազդեցությունը կամ անբարոյական պահվածքը և այլն): Վերոնշյալ հանգամանքները կարող են նաև անչափահասին ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն դրդել հանցագործության, և քննչական գործողություններ իրականացնելիս, ինչպես նաև քրեաիրավական բնույթի (հատկապես ազատագրկման հետ առնչություն չունեցող) միջոցներ կիրառելիս դրանք պետք է հաշվի առնել:

FEATURES OF CIRCUMSTANCES TO BE PROVED IN TRIAL OF THE CRIME COMMITTED BY THE MINORS

Proceeding from the features of separate types of criminal trial, the Criminal Procedure Code determines features of proofs for separate cases. Such features are also determined for trial of cases on the crimes committed by the minors. Provision of proof feature in such proceeding is the main guarantee for multilateral and full research of the crime circumstances and for educational influence of the proceeding as well. The circumstances that are subject to proof in cases of the minors provided by the Criminal Procedure Code are discussed upon in this article.

Нелли Агабян
Аспирант Кафедры уголовного процесса и криминалистики ЕГУ

ОСОБЕННОСТИ ПОДЛЕЖАЩИХ К ДОКАЗАТЕЛЬСТВУ ОБСТОЯТЕЛЬСТВ В РАЗБИРАТЕЛЬСТВЕ ПРЕСТУПЛЕНИЯ, СОВЕРШЕННОГО НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИМ

Исходя из особенностей отдельных видов уголовного разбирательства, уголовно-процессуальным кодексом определены особенности доказательств по отдельным делам. Такие особенности также установлены для разбирательства дел по преступлениям, совершенных несовершеннолетними. Предоставление особенности доказательства в таком производстве является главной гарантией для многостороннего и полного исследования обстоятельств преступления, а также для воспитательного значения производства. В рамках настоящей статьи рассмотрены предусмотренные уголовно-процессуальным кодексом обстоятельства, являющиеся предметом доказательства по делам несовершеннолетних.

Բանալի բառեր՝ անչափահաս, վարույթ, ապացույցներ, առարկա, հանգամանքներ:

Keywords: minor, proceeding, proofs, subject, circumstances.

Ключевые слова: несовершеннолетний, производство, доказательства, предмет, обстоятельства.